

ILDIKÓ ASZTALOS-MORELL:
EMANCIPATION'S DEAD-END ROADS?
STUDIES IN THE FORMATION AND DEVELOPMENT
OF THE HUNGARIAN MODEL FOR AGRICULTURAL
AND GENDER (1956–1989)*
(Uppsala: Acta Universitas Upsaliensis, 1999)

A nemek közötti kapcsolatok kérdése Magyarországon is egyre inkább az érdeklődés középpontjába kerül. A Balassi Kiadó például a múlt évben indította el a *Feminizmus és történelem* című sorozatát, 1999-ben a Szociális és Családügyi Minisztérium kerekein belül pedig megalakult a Nőképviseleti Titkárság, amely a nőkkel kapcsolatos kutatásokat és kiadványokat is támogatja.

Nálunk azonban még mindig nagyon kevesen foglalkoznak ezzel a témával, meglehetősen vegyes fogadtatás mellett. Ezzel szemben Nyugat-Európában és főleg az Egyesült Államokban ez egyike a legnépszerűbb és legnagyobb támogatottságot élvező műfajoknak, azzal együtt, hogy nagyon sok olyan mű is napvilágot látott, amelynek tudományos értéke vitatható, és sokkal inkább a férfiellenes mozgalom terméke. A feminizmus „bélyegével” tehát nemcsak a hazai kutatóknak kell megküzdeniük, bár Nyugaton minden bizonnyal nyitottabb a tudományos közeg a téma iránt.

A nemek közötti kapcsolatok magyarországi alakulásának és a magyar nőknek a történetében tehát még nagyon sok a fehér folt, és ismereteink rendkívül hiányosak. Ezt a hiányt pótolhatja némiképp az *Emancipation's Dead-End Roads?* című könyv. A szerzőnő Svédországban él, az Uppsalai Egyetem szociológusa. Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen néprajz szakon végzett, és valószínűleg ennek is köszönhető a magyar agrártársadalom iránti érdeklődése. A könyv nagy erénye az újszerű témafelvetésen túl, hogy rendkívül részletes összefoglalását adja a magyar szocialista agrárviszonyokkal kapcsolatos kutatásoknak és elméleteknek.

Nőkről, nemek közötti kapcsolatokról szóló művek esetén mindig nagyon fontos a szerző hozzáállása, kulturális, tudományos „háttere”. Más lehet fontos és hangsúlyos ugyanis egy spanyol, és más egy amerikai kutató számára. Svédországban a társadalmi együttélés szabályai rendkívül szigorúak és tradicionálisak. Egy ilyen közeg sokkal érzékenyebbé teheti a kutatót a társadalmi és nemek közötti kapcsolatok problematikájára. Mindemellett, mint Nyugat-Európában mindenhol, a *gender studies* Svédországban is kivívta létjogosultságát, és a tudományosan elismert irányzatok közé tartozik.

Sok szempontból talán nem véletlen, hogy Asztalos-Morell Ildikó érdeklődése a szocialista agrártársadalom kapcsán éppen a nemek közötti kapcsolatok felé fordult. A nők emancipálása a szocialista egyenlősítő ideológia egyik alaptétele volt. Az államszocializmus egy humánusabb társadalmat akart teremteni. Mindezt természetesen a bér munkások körében képzelte el, úgy, hogy a háztartások szerepe csökken, és szerepüket fokozatosan a mindenre kiterjedő állam veszi át. A parasztság proletarizálása azonban a parasztság ellenállásának köszönhetően nem volt teljes, a parasztság ugyanis makacsul fenntartotta a háztartás alapú, tehát a családi munkán alapuló termelést.

* A szerző az Uppsala Egyetemen Gunilla Stömholm díjat kapott.

A könyv alapját statisztikai adatok, felmérések, törvények és rendeletek képezik, és ezt fűzte fel a szerző egy komoly elméleti bázisra. Három fő fogalmat használ, az első a nemi rendszer (*gender regime*), ami egy általánosabb fogalom, ide tartoznak a törvények, a különböző állami szabályozások, tehát minden, ami az állampolgárság nemi jellegét adja. A nemi szisztéma (*gender system*) ezzel szemben a termelési és újratermelési rendszeren belül mutatja be a munka nemi meghatározottságát. A legfinomabb kategóriában, a nemi modellben (*gender model*) pedig a szerző különbséget tesz férfi és női szférák között, és ezeket hierarchikus rendszerbe is foglalja. Ez a három kategória adja tehát Asztalos-Morell Ildikó vizsgálatainak elméleti keretét, és ezek segítségével a deduktív logika szabályainak megfelelően igazolja hipotéziseit.

Asztalos-Morell Ildikó kiemeli, hogy a szocialista állam alapelvei között kiemelkedő helyet foglalt el a mezőgazdaság kollektivizálása és a nők emancipálása. A könyv tulajdonképpen a kettő összekapcsolódását, közös megjelenését is bemutatja, miközben arra keresi a választ, hogy milyen összefüggések figyelhetők meg a gazdasági rendszer és nemi rendszer között. A nemek közötti kapcsolatok szocialista agrártársadalmon belüli alakulásának vizsgálata választ adhat tehát arra a sokak által keresett és vitatott kérdésre, hogy a gazdasági rendszerek átalakulása, átalakítása együtt jár-e, illetve elégséges-e a nemek közötti kapcsolatok átalakításához. A szerzőnő válasza egyértelműen nem. Hangsúlyozza, hogy a nemi hierarchia egy olyan állandó, évszázadok, sőt évezredek alatt egyetemesen belénk ivódott rendszer, amit még egy radikális gazdasági átalakítás sem képes lényegében megváltoztatni, sőt a nemi hierarchia normáihoz „ösztönösen” igazodni is fog. Az arányok kérdésében, tehát hogy mit sikerült és mit nem sikerült elérnie a szocializmusnak a nők emancipációjában, a vélemények különbözőek lehetnek. Azt azonban tényként fogadhatjuk el, hogy ilyen vagy olyan mértékben, de sikerült ellenállnia a nemi rendszernek a szocialista átalakulással szemben.

Adott tehát a családi és termelési hagyományaihoz erősen ragaszkodó paraszti társadalom, a cél pedig a parasztokból bér munkásokat csinálni, mégpedig a mezőgazdaság kollektivizálásával, és mindeközben a nők emancipálását is végre kellene hajtani. A mezőgazdaság tekintetében a nők munkavállalása szimbolizálta ugyanis a patriarchális paraszti termelőrendszer hanyatlását és a nőknek a patriarchális család béklyói alól történő felszabadítását. A klasszikus marxista elméletek és ebből kiindulva a szocialista ideológia szerint is a nők alárendeltségének és a férfiaktól való függésének oka a termelőmunkából való kizárásuk. A felszabadítás eszköze tehát a tömegmunkában való részvétel biztosítása a nők számára, miközben a reprodukív feladataik egy részét átviszik a közszférába (bölcsőde, óvoda).

Asztalos-Morell Ildikó leírja, hogy a szocialista rendszernek valóban sikerült is a nőket munkára ösztönözni, és munkaerejüket a gazdaság szükségleteinek megfelelően mobilizálni. Ez főleg 1956 után következett be, ugyanis az erőltetett iparosításnak köszönhetően a férfiak munkaereje ekkorra már teljesen kimerült, és a fő munkaerőtartálékot a nők jelentették. Emellett azonban reprodukív kötelezettségeik túlnyomó többségét is meghagyták, a nőknek tehát munkaerőként és anyaként is helyt kellett állniuk. A kérdés csupán annyi, hogy a női munkaerő értékét hogyan befolyásolta reprodukív kötelezettségeik fennmaradása.

Asztalos-Morell Ildikó véleménye szerint a szocialista ideológia a nőket tényleges, illetve potenciális anyáknak tekintette. Úgy integrálták őket a bér munkások közé, hogy ez semmiképpen se sértse azon képességüket, hogy a keresőmunkát a reprodukív munkával kombinálhassák. Különböző szabályzatok és törvények születtek, amelyek mind-mind figyelembe vették a nők biológiai és szociológiai reprodukív funkcióját.

Például munkavédelmi törvények és előírások szerint nem dolgozhattak olyan területen, ahol veszélyeztetve volt a gyermek kihordása. A terhesség negyedik hónapjától a szoptatás hatodik hónapjáig nem végezhettek fizikai munkát, nem túlórázhattak, nem vállalhattak éjszaki műszakot, és lakóhelyüktől 3 km-nél messzebb nem mehettek dolgozni. A gyermek három éves koráig elmehekett fizetetlen szabadságra, ez alatt járt nekik a gyés. A betegségbiztosítás pedig lehetővé tette, hogy három év alatti gyermekükkel 60 napig otthon maradjanak. Ezt az időszakot beleszámították az eltöltött munkába, aminek a bérélemelés és a nyugdíj szempontjából volt nagy jelentősége. A nők reprodukív képességét tehát a bér munka szabályainak szemszögéből nézték, és abnormalisnak tekintették, amit korrigálni kell.

A szerző hangsúlyozza, hogy azon túl, hogy a reprodukív feladatokat szinte kizárólag női kötelességként és jogként fogták fel, még kiemelkedőbb szerepet játszott az emancipáció sikertelenségében az a tény, hogy a férfiak adták a normát. A nők felszabadulását azzal azonosították, hogy elérték a férfiak színvonalát, de a nőknek nemcsak a munkájukban kellett utolérniük a férfiakat, hanem testi erejükben is. A sztálinizmus nőideálja például a fizikailag erős nő volt. A női munkaerőt nemcsak a hagyományosan női területekre áramoltatták, hanem az egyenjogúság jelszavával olyan területekre is, ahol korábban szinte kizárólag férfiak dolgoztak, ilyen a gépipar és az építőipar. Mindeközben a nők reprodukív szerepe erősödött, a csökkenő termékenységre reagálva újradefiniálták a nők termelőmunkában való szerepét, és jöttek sorban a különböző „anyavédő” törvények. A nők biológiai különbségei így már jogot biztosítottak arra, hogy számtalan férfi területről kizárják őket. Ezek a biológiai alapú eltérések azonban sokszor inkább vélt, mint valós különbségeken alapultak. Az értékadó, a viszonyítási pont tehát továbbra is a férfi maradt, és ezzel együtt fennmaradt számos férfi privilégium is, így mindezeknek köszönhetően a nők mint deviáns munkaerő integrálódtak a szocialista termelési rendszerbe.

Asztalos-Morell Ildikó összefoglalásként elmondja, hogy a mezőgazdaság szocialista átalakítása döntő változásokat hozott mind a férfi, mind a női munka tekintetében, a termelőszövetkezetekben a parasztság immár bér munkásként tevékenykedett. A gazdaságátalakítás azonban lényegében nem tudta megváltoztatni a nemek közötti kapcsolatokat, a női foglalkoztatottság növelése nem érte el az ideológiai célját, tehát nem tette a férfiakat és nőket egyenlővé. A termelőszövetkezetekben a nők és a férfiak külön szabályozás alá estek, a nőknek kevesebb órát kellett dolgozni, de ezzel egy időben kevesebb munkabérért rosszabb munkát is végeztek, és mint mellékes, a férfiakat kiegészítő munkaerőt tüntették fel őket. A nemek közötti viszonyok patriarchális jellege tehát továbbra is fennmaradt. Mindehhez kapcsolódva, a hagyományos nemek közötti kapcsolatokat erősítve a paraszti társadalom – illetve ami megmaradt belőle – továbbra is fenntartotta a tradicionális, család alapú termelést a háztáji gazdálkodással és a másodlagos gazdaságban.

Asztalos-Morell Ildikó a feminizmus azon irányzatához tartozik, amely kétségbe vonja a nemek közötti egyenlőtlenségek biológiai különbségekre visszavezethető magyarázatát. A nemek közötti függőségi viszonyban látja a nemek közötti egyenlőtlenséget fenntartó és újratermelő intézmény anyagi és strukturális alapját. A strukturális viszonyok elemzésén túl a nők helyzetének bemutatásánál fontosnak tartja a nőekkel kapcsolatos ideológiák és törvények elemzését is. A nők emancipációját a „férfiasság” és „nőiesség” normájának egymáshoz közelítésében látja, szerinte tehát a nők emancipációja a férfi norma elsajátításával nem valósulhat meg, elveti tehát a nőuralmat, illetve a női és férfitársadalmat összeegyeztethetetlennek hirdető nézeteket.